

Prenošenje stvarnog fizičkog nasilja u virtualni svijet putem mobitela

Leontenko, Lucija

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:081214>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**



Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)





SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Lucija Leontenko

**PRENOŠENJE STVARNOG FIZIČKOG
NASILJA U VIRTUALNI SVIJET PUTEM
MOBITELA**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2018.



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA KOMUNIKOLOGIJU

Lucija Leontenko

**PRENOŠENJE STVARNOG FIZIČKOG
NASILJA U VIRTUALNI SVIJET PUTEM
MOBITELA**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Danijel Labaš

Sumentorica: dr. sc. Lana Ciboci

Zagreb, 2018.

SAŽETAK

Internet ima svoje pozitivne i negativne strane. On može služiti za učenje, zabavu i otkrivanje novih stvari, međutim, sa sobom može nositi i mnogo opasnosti. Jedna od opasnosti je elektroničko nasilje među maloljetnicima koje je rastući problem u svijetu. Postoje različiti oblici elektroničkog nasilja. Jedan od oblika koji je usko povezan sa stvarnim svijetom je prenošenje stvarnog fizičkog nasilja u virtualni svijet putem mobitela. Riječ je o obliku nasilja u kojem maloljetnici snimaju vršnjačko nasilje koje se događa uživo te videosnimke kasnije distribuiraju u virtualni svijet. Jednom kada su snimke objavljene na internetu, teško ih je u potpunosti izbrisati. U virtualnom svijetu napadač ne može vidjeti posljedice svog ponašanja kao što ih može vidjeti kod klasičnog oblika nasilja, ali posljedice svakako postoje. Osoba može iznova čitati ili gledati nasilni sadržaj te tako opet proživljavati nasilje. Iako virtualno nasilje ne nanosi fizičku bol, emocionalna bol koju djeca doživljavaju često je teža od one fizičke.

Ključne riječi: elektroničko nasilje, vršnjačko nasilje, virtualni svijet, internet, mobiteli, videosnimke

SUMMARY

Internet has its positive and negative sides. It can be used for studying, entertainment and for discovering new things. However, it has a lot of danger. One of the dangers is cyberbullying among minors, which is growing problem in the world. There are various forms of cyberbullying. One of forms that is closely related to the real world is transferring real physical violence to the virtual world via mobile phones. In this form of cyberbullying, juveniles record real peer violence and then distribute video clips to the virtual world. Once the recordings are released to the internet, it is difficult to completely erase them. In the virtual world, the attacker can not see the consequences of his behavior as it can be seen in the classical form of violence, but the consequences certainly exist. A person can read or watch violent content again and experience violence again. Although virtual violence does not cause physical pain, the emotional pain experienced by children is often heavier than physical.

Keywords: cyberbullying, peer violence, virtual world, internet, mobile phones, video footage

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Elektroničko ili virtualno nasilje	2
2.1. <i>Oblici virtualnog nasilja</i>	2
3. Trend snimanja stvarnog fizičkog nasilja i prenošenja videosnimki u virtualni svijet.....	5
4. Primjeri snimanja stvarnog fizičkog nasilja i objavljivanja videosnimki u virtualni svijet u Hrvatskoj	8
4.1. <i>Efekt promatrača</i>	9
5. Uloga medija	11
6. Sigurnost i zaštita djece na internetu	13
7. Zaključak	15
Popis literature	

1. Uvod

Masovni mediji, posebice novi mediji, u današnje vrijeme postaju važan čimbenik u odrastanju novih generacija. „Digitalna generacija“, kako nazivaju mlade, rođena je s internetom i vrlo dobro poznaje virtualni svijet. Pozitivno je to što se novi mediji mogu koristiti za učenje, zabavu i otkrivanje novih stvari, međutim, virtualni svijet sa sobom nosi i mnogo opasnosti. Raširenost upotrebe interneta među djecom i mladima je velika. Prema istraživanju Hrabrog telefona i Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba iz 2008. godine o navikama i iskustvima djece i mladih (od 11 do 18 godina) prilikom korištenja interneta, mobitela i drugih suvremenih tehnologija 91% djece i mladih izjasnilo se kao korisnici interneta, a 97% od njih posjeduje vlastiti mobitel putem kojeg se mogu spojiti na internet. Jedna od opasnosti koju nosi internet je elektroničko nasilje među maloljetnicima koje je rastući problem u svijetu. Maloljetnici su posebno ranjiva skupina jer puno slobodnog vremena provode na internetu, to im je vrlo važan dio života, a još nisu dovoljno zreli kako bi mogli spoznati što je dobro, a što loše na internetu. Maloljetnici često postaju žrtve nasilja na internetu od strane starijih, ali i od strane svojih vršnjaka. Anonimnost koju pruža internet doprinosi učestalijem virtualnom nasilju jer pojedinac ne može vidjeti posljedice svojega ponašanja.

Ovaj će se rad posebno osvrnuti na oblik elektroničkog nasilja koji do sada nije puno istražen, a to je prenošenje stvarnog fizičkog nasilja u virtualni svijet putem mobitela. Napredak tehnologije omogućio je dostupnost kamere u svakom trenutku na mobilnom telefonu. Na taj način, maloljetnici snimaju nasilje i odmah ga distribuiraju preko društvenih mreža. Jednom kada je snimka objavljena na internetu, teško ju je ukloniti. Tu se radi o nanošenju stvarne fizičke boli žrtvi nasilja koje se snima mobitelom, objavljuje na internetu te tako nanosi psihičku bol žrtvi.

2. Elektroničko ili virtualno nasilje

Osim klasičnih oblika vršnjačkog nasilja u kojem se nasilje vrši licem u lice, u novije doba pojavljuje se i elektroničko nasilje. Virtualno nasilje oblik je nasilja koji se događa posredstvom interneta. Dan Olweus (1998 prema Strabić, Tokić Milaković, 2016: 166) je odredio četiri čimbenika prema kojima se određeno ponašanje djece može smatrati vršnjačkim zlostavljanjem: (1) namjerno negativno postupanje, (2) nanošenje štete drugom djetetu, (3) obilježje opetovanosti te (4) prisutnost neravnoteže snaga između djeteta koje čini i onoga koje doživljava takvo ponašanje. Svaki slučaj je individualan te vršnjačko nasilje može sadržavati manje ili više čimbenika od navedenih. Pojavom elektroničkih medija, nasilje se širi i na virtualni prostor. Tako nastaje pojam elektroničkog nasilja. Justin W. Patchin i Saamer Hinduja (2015 prema Strabić, Tokić Milaković, 2016: 167) elektroničko nasilje definiraju kao „namjerno i opetovano nasilno postupanje usmjereno djetetu putem računala, mobilnih uređaja i drugih informacijskih i komunikacijskih medija“.

Nives Strabić i Ana Tokić Milaković (2016: 168) u svojem radu „Elektroničko nasilje među djecom i njegova usporedba s klasičnim oblicima vršnjačkog nasilja“ navode čimbenike elektroničkog nasilja među djecom te ih uspoređuju s klasičnima. Patchin i Hinduja (2015 prema Strabić, Tokić Milaković, 2016: 168) navode kako je jedan od čimbenika namjera. Naime, osoba može percipirati da je nasilničko ponašanje namjerno čak i kada nije. Na primjer, netko može napisati nešto u šali, a druga osoba će to doživjeti kao uvredu zbog izostanka neverbalne komunikacije. Drugi čimbenik je da djeca ne vide posljedice i štetu koja nastaje virtualnim nasiljem, dok kod klasičnog nasilja to nije slučaj. Treći čimbenik je opetovanost nasilnih postupaka. Nešto što je samo na kratko objavljeno na internetu može se sačuvati. Osoba može iznova čitati ili gledati nasilni sadržaj te tako opet proživljavati nasilje. Četvrti i posljednji čimbenik je neravnoteža snaga. Kod klasičnog nasilja obično je nasilnik psihički i fizički nadmoćniji od žrtve. Kod virtualnog nasilja to je teže definirati zbog anonimnosti.

2.1. Oblici virtualnog nasilja

Postoje različiti oblici elektroničkog nasilja. Sheri Bauman (2007) i Nancy Willard (2007) (prema Strabić, Tokić Milaković, 2016: 167) navode oblike elektroničkog nasilja, a to su uznemiravanje - učestalost slanja uvredljivih i uznemiravajućih poruka, prijetnje na

internetu čime se žrtvu zastrašuje; blaćenje - objavljivanje tračeva, glasina ili fotografija koje mogu naštetiti ugledu osobe; grubo *online* sukobljavanje koje uključuje grubo sukobljavanje porukama; pretvaranje - korištenje tuđeg lažnog identiteta ili lažno predstavljanje, iznuđivanje i širenje povjerljivih informacija koje izlaganjem postaju dostupne široj javnosti; isključivanje na internetu uključuje namjerno izbacivanje iz *online* grupa ili s liste prijatelja; uhođenje na internetu - učestalo slanje uznemirujućih poruka kako bi se izazvao strah za vlastitu sigurnost. Osim nabrojanih, postoji još jedan oblika virtualnog nasilja, a to je snimanje stvarnog fizičkog nasilja te objavljivanje sadržaja u virtualnom svijetu (eng. *happy slapping*). Najčešće se radi o tučnjavama koje pojedinci snimaju mobitelom ili kamerom te potom te videosnimke objavljuju na internetu. Djeca su najčešće izložena ovim opasnostima jer oni najviše vremena provode na internetu i najranjivija su skupina.

Prema Patchin i Hinduja (2012) većina istraživanja je pokazala kako se postotak djece koja su doživjela nasilje na internetu kreće od 6% do 30%, a što se tiče oblika nasilja: „najviše, 14% mladih, iskusilo je nasilje u obliku stavljanja uvredljivog i ponižavajućeg sadržaja na internet, zatim 13% mladih u obliku širenja lažnih glasina, 7% mladih iskusilo je prijetnje na internetu, a najmanji postotak od 2% mladih iskusilo je nasilje u obliku stavljanja uvredljivog i ponižavajućeg videosadržaja na internet“ (Robić, 2015: 88).

Prema istraživanju koje su proveli Hrabri telefon i Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba u 2004. godini: „Djeca su bila izložena porukama sa seksualnim sadržajem – čak 27% djece – slikama golih osoba, slikama seksualnih radnji, slikama koje sadrže nasilje i seks te 4% porukama koje sadrže slike s djecom. 7% djece dobilo je poruku s adresom na koju se trebaju javiti, a 25% poruka je došlo na osobni e-amil s nepoznate adrese.“ (Živković, 2006: 19) Također, više od polovice djece koristi ili je nekad koristilo *chat*. Istraživanje je pokazalo kako je 28% djece dobilo pitanja o intimnim podacima na *chatu* (Živković, 2006: 20). Istraživanje Hrabrog telefona i Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba iz 2008. pokazalo je kako je 16% sudionika istraživanja primilo uznemirujuću ili prijeteću poruku putem mobitela, 10% je primilo poruku pornografskog i seksualnog sadržaja, a da to nije željelo, 8% djece i mladih navelo je da je nekome slalo na mobitel uznemirujuće i prijeteće poruke dok je 3% njih navelo da je nekome slalo pornografske i uznemirujuće seksualne sadržaje, iako su znali da ih ta osoba ne želi vidjeti. Zanimljiv je podatak kako je čak 23% djece i mladih navelo da su slikali i/ili snimali mobitelom vršnjake u tučnjavi ili drugom nasilnom ponašanju. Nije poznat podatak koliko je takvih snimki distribuirano na internet, ali sami čin snimanja ili

slikanja nasilja predstavlja problem zbog toga što bi svjedoci trebali pomoći žrtvi i zaustaviti nasilje, a ne snimati ili fotografirati nasilje. Navedeno istraživanje također je pokazalo iskustvo nasilnog ponašanja mladih prema drugima na internetu. Dobiveni su sljedeći rezultati: „7% djece i mladih je navelo da je zloupotrijebilo nečije ime i objavilo tuđe privatne stvari na internetu, 5% sudionika je navelo da su objavili tuđu sliku ili film s ciljem da izruguje tu osobu, 7% sudionika je navelo da se lažno predstavljalo i govorilo ružne stvari u ime te osobe“. Iz navedenih podataka može se vidjeti kako mladi u Hrvatskoj doživljavaju, ali i čine virtualno nasilje. Najčešći oblici virtualnog nasilja koje maloljetnici doživljavaju u Hrvatskoj su primanje uznemirujućih ili prijetućih poruka i susretanje s pornografskim sadržajem.

3. Trend snimanja stvarnog fizičkog nasilja i prenošenja videosnimki u virtualni svijet

U današnje su doba djeca rođena s tehnologijom te se znaju vrlo dobro njome služiti. Nije rijedak slučaj da se djeca bolje snalaze u virtualnom svijetu od svojih roditelja. Zbog toga mogu manipulirati roditeljima tijekom korištenja interneta te roditelji imaju manji nadzor nad njima kada se koriste internetom. Internet omogućuje jednostavnu komunikaciju, pristup informativnim i edukativnim sadržajima te zabavu. Djeca često iskorištavaju računalno kao izvor znanja te tvrde roditeljima kako uče koristeći internet, a u stvari se zabavljaju igrajući igre ili koristeći društvene mreže. Vrlo je važno da roditelji nadziru dijete dok se koristi internetom. Međutim, ponekad roditelji u nedostatku vremena dopuste djeci da se koriste računalima, mobitelima ili tabletima bez njihova nadzora. Tada dolazi do opasnosti jer djeca mogu postati žrtve raznih kriminalnih radnji, virtualnog zlostavljanja ili mogu pristupiti sadržaju koji nije primjeren za djecu: „S vremenom se uloga računala kao 'isplative i nezahjevne dadilje' pretvorila u opasnost koja unosi nemir i zabrinutost u obitelj zbog dječje pretjerane zaokupljenosti igricama na štetu drugih obveza, osobito školskih, zatim udaljavanja od prijatelja i osamljivanja, gubitka nadzora nad ponašanjem i sve težega prekidanja s tom lošom navikom.“ (Bilić, Gjukić, Kirinić, 2009: 197) Također, učestalo korištenje interneta može dovesti i do ovisnosti. Zbog anonimnosti na internetu, učestalije je virtualno nasilje. Mladi se ohrabruju zbog toga što je lakše nekome nauditi skrivajući se iza ekrana, nego kad su suočeni s osobom licem u lice. Osim toga, teže je ući u trag onome tko virtualno zlostavlja. Različiti su razlozi koji mlade motiviraju da zlostavljaju vršnjake virtualnim putem. Hinduja i Patchin (2008) proveli su istraživanja te ustvrdili da je „jedan od determiniranih čimbenika za agresivno ponašanje osveta. Tako 22,5% mladih priznaje da ih je upravo osveta motivirala za virtualno zlostavljanje. Zabrinjavajuće je da 18,7% njih smatra da je žrtva to i zaslužila, dok je 10,6% ispitanika priznalo da su to radili iz zabave.“ (Mandarić, 2012: 138) Ponekad mladi nisu svjesni da nekoga virtualno zlostavljaju i tako nanose štetu žrtvi.

Jedan od oblika nasilja koji je usko povezan sa stvarnim svijetom je snimanje stvarnog fizičkog nasilja i prenošenje snimki u virtualni svijet putem mobitela (eng. *happy slapping*). Napredak tehnologije omogućio je dostupnost kamere u svakom trenutku na mobilnim uređajima. Ako vide nešto što žele snimiti mogu u roku od par sekundi upaliti kameru i početi snimati. Također, napredak tehnologije omogućio je da te iste snimke mogu poslati ili distribuirati putem interneta, najčešće društvenih mreža. Na taj način maloljetnici snimaju

stvarno fizičko nasilje te ga odmah distribuiraju putem interneta. Jednom kada je snimka puštena u virtualni svijet, teško ju je ukloniti. Snimanje stvarnog fizičkog nasilja i prenošenje snimki u virtualni svijet primjer je koji pokazuje kako novi mediji mogu donijeti nove oblike nasilja među mladima.

Teško je odrediti otkada datira ovakav oblik virtualnog nasilja. U medijima se počinje pojavljivati od 2005. godine. Nick Watt je 2006. napisao članak za *ABC news* pod nazivom „*'Happy Slapping' Spreads in London*“. On tvrdi kako se ovakav oblik virtualnog nasilja pojavljuje u Arlingtonu, u Texasu. Nedugo nakon toga, „trend“ se proširuje na Veliku Britaniju. „Happy slapping“ kako ga Englezi zovu, definiran je kao praksa udaranja ili pljuskanja druge osobe na ulici, u autobusu, učionici i slično. Jedan napada slučajnog prolaznika, a drugi snima mobitelom. Obično se radi o mladim osobama, uglavnom tinejdžerima. Snimka se potom šalje poznanicima ili objavljuje na društvenim mrežama. Sve je to predstavljeno kao bezopasna igra, počevši od naziva „sretan“, ali iza te igre krije se mnogo opasnosti. Žrtva napada ispada smiješno i osramoćeno. Watt (2006) tvrdi kako mnogi vjeruju da tinejdžeri crpe inspiraciju iz filmova i televizijskih emisija kao što je „*Jackass*“, koji veliča bol i javno sramoćenje.

Angus Harrison (2018) u svom članku „*A Complete History of Happy-Slapping*“ opisuje niz događaja koji uključuju snimanje napada mobitelom i prenošenje u virtualni svijet. U svibnju 2005. učenica iz Manchestera napadnuta je na putu iz škole. Djevojka je ostala bez svijesti i provela je dva dana u bolnici. Sljedećeg je dana snimka napada kružila školom. Djevojka se osjećala osramoćeno i bojala se vratiti u školske klupe (Harrison, 2018). U rujnu 2004. kod Waterloo stanice u Londonu, 14-godišnjakinja je s grupom od još troje ljudi prišla čovjeku u 30-ima. Skupina ga je bacila na pod i udarala dok čovjek nije umro od puknuća slezene. Djevojka je događaj snimala mobitelom. Suđenje je trajalo dvije godine. Skupina je osuđena na ukupno 44 godine zatvora, a djevojka je osuđena na ubojstvo iz nehaja i dobila je osam godina zatvora (Harrison, 2018). Još jedan slučaj ubojstva dogodio se iz nepromišljenosti. U 2010. 67-godišnjak izlazio je iz džamije sa svojom unukom. Dvojica tinejdžera su ga udarila, dok je treći snimao. Žrtva je zadobila teške ozljede glave i umrla tjedan dana nakon događaja. Policija je kasnije otkrila kako ovo nije jedini slučaj u kojem je trojac napadao ljude. Naime, na njihovim mobitelima pronašli su niz takvih slučajeva. Počinitelji su dobili kazne u trajanju od 3 i pol do 4 i pol godine zatvora. Snimke napada su izbrisane, međutim na internetu još uvijek postoje fotografije napada (Harrison, 2018).

Sonia Livingstone i Leslie Haddon (2009) u knjizi „*Kids online: opportunities and risks for children*“ tvrde kako se ovaj fenomen pojavio u Ujedinjenom Kraljevstvu u 2004./2005. godini. Britanska policija je 2005. godine objavila kako istražuje oko 200 slučajeva prenošenja stvarnog fizičkog nasilja u virtualni svijet koji su se dogodili samo u Londonu tijekom šest mjeseci (Livingstone, Haddon, 2009: 150). Većina država nema zakonom propisane sankcije i kazne koje se odnose baš na ovaj fenomen. U Danskoj je 16-godišnja djevojka bila osuđena na šest mjeseci zatvora zbog snimanja nasilja i objavljivanja na internetu. Francuska je 2007. godine donijela novi zakon vezan uz maloljetničku delinkvenciju prema kojoj je ilegalno snimanje ili fotografiranje nasilja te objavljivanje snimki/fotografija na internetu. Do siječnja 2009. oko 7,000 videosnimki nasilja je uvršteno pod „happy slapping“ na *YouTube-u* (Livingstone, Haddon, 2009: 150). U Francuskoj će takvi pokušaji dokumentiranja nasilja biti kažnjeni novčanom kaznom do 75,000 eura i kaznom zatvora do pet godina, prenosi *abc NEWS* (8. ožujka 2007). Neki kritičari tvrde kako se takva odredba više fokusira na zaštitu policije u slučaju brutalnosti policije, nego na očuvanje građana. Naime, zakon je donesen točno 16 godina nakon što je objavljena videosnimka na kojoj se vidi kako policajci brutalno tuku Rodney Kinga, američkog taksista u Los Angelesu. Taj događaj izazvao je velike rasne nemire u Los Angelesu, ali i u cijelom SAD-u. Prema ovom francuskom zakonu takav videozapis ne bi bio samo nedopušten kao dokaz, već bi se njegovo postojanje smatralo zločinom. Zakon je također kritiziran kao udar na slobodu medija.

4. Primjeri snimanja stvarnog fizičkog nasilja i objavljivanja videosnimki u virtualni svijet u Hrvatskoj

Nije rijedak slučaj da čujemo o nasilju u srednjim školama. Međutim, s dolaskom nove tehnologije pojavili su se i novi oblici nasilja među mladima. U Hrvatskoj se također pojavio oblik nasilja u kojem se stvarno fizičko nasilje prenosi u virtualni svijet. U nastavku slijede neki od mnogobrojnih primjera takvog oblika nasilja među srednjoškolcima u Hrvatskoj.

U siječnju ove godine u medije je izašla snimka dviju splitskih srednjoškolki (16 i 17 godina) koje su se potukle na ulici. Priča se danima provlačila kroz medije. Prenijeli su je gotovo svih hrvatski mediji i šire. Kako prenosi *Slobodna Dalmacija* (30. siječnja 2018.) djevojke su se potukle pred skupinom maloljetnika, koji su navijali i snimali tučnjavu. Nitko nije prekinuo nasilje, već su ga snimali mobitelom. Ubrzo su se snimke počele širiti društvenim mrežama. U članku je detaljno opisana tučnjava. Navodno je najavljena dan prije na *Instagramu*. Na *Instagramu* su postojale stranice na kojima su se objavljivale snimke srednjoškolskih tučnjava, a neke od njih su imale i po nekoliko tisuća pratitelja. Nakon ovog incidenta sve su grupe izbrisane. Stranica koja je objavila spomenutu snimku, imala je na svojem profilu snimke 16 uličnih borbi i više od 6 tisuća pratitelja. Kriminalističko ispitivanje maloljetnih djevojaka je dovršeno. Posljedice koje će djevojke snositi, kako prenosi *Jutarnji list* (30. siječnja 2018.), su te da će protiv djevojaka biti podnesen Optužni prijedlog nadležnom Prekršajnom sudu. Slučaj još nije završen na sudu, a na *YouTube-u* i dalje postoji snimka tučnjave.

U travnju ove godine na internetu se pojavila snimka tučnjave srednjoškolaca u Zadru. Dvojica mladića se udaraju šakama i nogama na ulici. Masa koja se skupila oko njih navija i bodri mladiće. U jednom trenutku čak zaustavljaju tučnjavu kako bi se raširio krug ljudi i da bi mladići imali više mjesta za borbu. Kada jedan mladić nadjača drugoga i obori ga na pod, u tučnjavu se uključuju i neki od promatrača. Snimka je odmah isti dan počela kružiti internetom. Nekoliko dana nakon tučnjave, kako prenosi *Dalmacija plus* (19. travnja 2018.), mladići su izbačeni iz škole. Time škola pokazuje kako ne tolerira nasilje. Snimka je i dalje dostupna na internetu.

U travnju 2016. pet djevojaka potuklo se u Varaždinu. Najmanje pedesetak učenika stajalo je u krugu oko djevojaka i navijalo. Dvije djevojke su započele tučnjavu, potom su se uključile još tri djevojke. Nitko ih nije pokušao zaustaviti, već je nekolicina njih izvadila mobitele i snimala. Kao i u ostalim slučajevima, snimke su se pojavile na internetu. Kako prenosi *eVaraždin* (7. travnja 2016.) tučnjava je najavljena dan ranije na *Facebooku*. Videosnimke su i dalje dostupne na internetu.

U listopadu 2016., prenosi *Jutarnji list* (7. listopada 2016.), dvojica srednjoškolaca potukla su se u Slavonskom Brodu. Tučnjava je počela u školskom hodniku, a nastavljena je u školskom dvorištu. Nakon što su izašli u dvorište, jedan od učenika je izvadio nož i ubo drugoga. Na svu sreću, zadobio je samo lakšu ozljedu. Nije poznato kakve su sankcije dobili maloljetnici. Netko je sve snimio mobitelom i objavio na društvenim mrežama, međutim, snimke su maknute s interneta i nisu više dostupne.

Fizičko nasilje, koje se stvarno događa, snima se i distribuira putem interneta, gdje se videosnimke komentiraju na neprimjeren način. Kada se fizičko nasilje završi, ono se nastavlja elektroničkim putem. Ovdje možemo uočiti jedan od već spomenutih čimbenika elektroničkog nasilja koje navode Patchin i Hinduja (2015), a to je opetovanost nasilja. Žrtva nasilja, gledajući snimke i čitajući komentare opet proživljava nasilje koje je doživjela licem u lice. Naime, ono što je jednom objavljeno na internetu, teško je izbrisivo. U navedenim slučajevima krivci su uglavnom obje strane jer vrše nasilje jedni nad drugima. Kada su učenici jednom etiketirani kao nasilnici, teško im je skinuti tu etiketu. Tako nastaje problem jer ako uvide svoje greške i žele se promijeniti do te promjene teže dolazi. Dio njihovih kolega podržava nasilje i ohrabruje nasilnike riječima, zbog čega se nasilnik osjeća superiornije i ne želi uopće mijenjati svoje ponašanje.

4.1. Efekt promatrača

U prethodno navedenim primjerima može se uočiti jedan društveni fenomen, a to je efekt promatrača. Ni u jednom od navedenih primjera nitko nije pokušao zaustaviti tučnjavu ili pozvati pomoć. Naime, svi koji su se našli u blizini samo su promatrali što se događa ili snimali mobitelom. Efekt promatrača fenomen je iz socijalne psihologije. Elliot Aronson, Timothy D. Wilson i Robin M. Akert (2005) objašnjavaju efekt promatrača (često nazivan i

efekt broja promatrača ili apatija promatrača) pri čemu taj efekt podrazumijeva da što veći broj promatrača svjedoči nekoj nesreći, manja je vjerojatnost da će bilo koji od njih pomoći (prema: Vargović, 2014: 2). S efektom promatrača usko je povezana i difuzija odgovornosti. Miles Hewstone i Wolfgang Stroebe (2001 prema: Vargović, 2014: 3) tvrde kako je to pojava kod koje se osjećaj odgovornosti za pružanjem pomoći osobi u nevolji smanjuje s povećanjem broja svjedoka. Ako je više osoba prisutno događaju, ljudi osjećaju manju odgovornost za pomaganjem zbog toga što očekuju da će druge osobe priskočiti u pomoć. Ukoliko je jedna osoba prisutna, utoliko će ona prije pomoći zbog toga što će posljedice nepružanja pomoći snositi sama ta osoba. U prisutnosti više osoba odgovornost je raspršena, ona je na većem broju ljudi, a ne na pojedincu. Većina očekuje kako će netko drugi priskočiti u pomoć i da to ne trebaju biti baš oni.

U primjerima navedenih tučnjava, najmanje 50-tak osoba bilo je u ulozi promatrača. Nitko neće pojedinačno okriviti svaku od njih jer nije ništa poduzela. Naime, nitko osobno nije odgovoran za nereagiranje. Da se tijekom tučnjave u blizini našla samo jedna osoba, vjerojatnije je da bi ona priskočila u pomoć i razdvojila sudionike tučnjave. Postoji mogućnost da su neki pojedinci osjetili potrebu i odgovornost za pomaganjem, ali to nisu učinili zbog toga što su se bojali reakcije svojih kolega. Bojali su se da će biti označeni u društvu ili da će ih netko zbog toga ismijavati. Na videosnimkama se može čuti kako promatrači navijaju i bodre sudionike tučnjave te na neki način uživaju u tome što su se njihove kolege potukle. Kad bi se pojedinac izdvojio od mase i prekinuo tučnjavu, postoji mogućnost da bude predmet ismijavanja u školi te da ga vršnjaci počnu zadirvivati iako je ispravno postupio. Također, postoji mogućnost da neki promatrači ne žele prekidati tučnjavu jer se boje mogućnosti da će i oni biti ozlijeđeni.

5. Uloga medija

Mediji služe za informiranje javnosti te imaju snažan utjecaj na publiku. Oni mogu birati koje će informacije prenijeti javnosti te način na koji će ih prenijeti. Na taj način mogu utjecati na stavove i mišljenja pojedinaca. Mediji biraju hoće li određenu informaciju prenijeti na pozitivan ili negativan način te tako stvaraju pozitivnu ili negativnu sliku o nekomu ili nečemu. Postoje određene smjernice i kodeksi kojih se novinari moraju pridržavati prilikom izvještavanja. *Kodeks časti hrvatskih novinara* donosi određena pravila i dužnosti novinara. Što tiče nasilja važan je članak 15. *Kodeksa časti hrvatskih novinara* u kojem piše kako se posebna pozornost, obazrivost i odgovornost zahtijeva pri izvještavanju o samoubojstvima, nesrećama, osobnim tragedijama, bolestima, smrtnim slučajevima i nasilnim djelima. Također, novinar treba izbjegavati intervjuiranje i prikazivanje osoba koje su izravno ili neizravno pogođene tim događajima, osim kada je riječ o iznimnom javnom interesu.

Osim nasilja, posebno je osjetljivo izvještavanje kada su u pitanju maloljetne osobe. O tome govori članak 20. *Kodeksa časti hrvatskih novinara*:

„Novinar ne smije otkriti identitet djeteta ili maloljetnika uključenog u slučajeve seksualnog zlostavljanja ili bilo kojeg drugog oblika nasilja ili kaznenog djela, bez obzira je li dijete ili maloljetnik svjedok, žrtva, osumnjičenik ili okrivljenik. Medijski prilozi o takvim slučajevima ne smiju omogućiti identifikaciju djeteta ili maloljetnika. Identitet djeteta ili maloljetnika dopušteno je otkriti samo iznimno, kada je to u javnom interesu i ne ugrožava dobrobit djeteta ili maloljetnika, te uz pristanak roditelja ili skrbnika djeteta ili maloljetnika, ili kada to radi dobrobiti djeteta traže državna tijela.“

Jedan od najčešćih članaka koje novinari krše je članak 14. koji glasi: „Novinar treba štititi čovjekovu intimu od senzacionalističkog i svakog drugog neopravdanog otkrivanja u javnosti. Obvezan je poštovati svačije pravo na privatnost. Nedopustivo je bez njihovog dopuštenja snimati osobe u okruženju u kojem se opravdano očekuje privatnost.“. Senzacionalizmom novinar krši etička pravila svoje struke. Novinari često objavljuju senzacionalističke naslove kako bi privukli čitatelje da otvore njihove članke na internetu.

Ovo su neki od primjera senzacionalističkih naslova koji se odnose na prethodno navedene primjere nasilničkog ponašanja maloljetnika:

Jutarnji.hr: „**VIDEO: POGLEDAJTE SNIMKU KOJA JE ZGROZILA ZADAR** Brutalna tučnjava srednjoškolaca - dvojica se mlate, ostali navijaju, a onda je nastao opći kaos...”

100posto.hr: „**VIDEO: ZASTRAŠUJUĆI I SRAMOTNI PRIZORI** Maloljetnički obračun u centru Splita: Djevojke se do krvi tukle, masa snimala, a policija nije ništa čula!“

Maxportal.hr: „VIDEO: POTUKLE SE ZBOG DEČKA! Počela privođenja zbog tučnjave učenica u Splitu“

24sata.hr: „Video koji je šokirao Hrvatsku: Učenice su se mlatile do krvi...“

Direktno.hr: „EPILOG TUČNJAVE U SPLITU Jedna ostala bez zubiju, druga u modricama“

U naslovima se koriste izrazima kao što su brutalna tučnjava, zastrašujući prizori, snimka koja je zgrozila/šokirala Hrvatsku čime žele postići znatiželju kod čitatelja da otvore članak i pogledaju o čemu se radi. U videosnimkama koje su objavljene na internetskim stranicama nije zaštićen identitet maloljetnih osoba. U člancima su navedeni neki detalji poput škola koje maloljetnici pohađaju, čime doprinose lakšoj identifikaciji maloljetnika. Također, iznose se neprovjereni detalji iz privatnog života, na primjer, da su se djevojke, kako pišu, „navodno“ potukle zbog dečka. Ponekad se slučajevi danima provlače kroz medije te članke nadopunjuju izjavama školskog ravnatelja, nastavnika, roditelja ili kolega. Novinari ne bi smjeli otkrivati identitet maloljetnika, njihovih roditelja ili školu koju pohađaju. Potrebno je izvijestiti o nasilju u školama, ali se to treba učiniti s velikim oprezom, bez senzacionalizma i preuveličavanja.

6. Sigurnost i zaštita djece na internetu

Teško je ući u trag nasilju koje se događa u virtualnom svijetu. Virtualni svijet pruža anonimnost zbog čega se djeca i mladi lakše upuštaju u nasilje. Osim toga, nasilnici ne vide posljedice svojega ponašanja kao što ih vide kod klasičnog oblika nasilja licem u lice. Elektroničko nasilje može ostaviti teške posljedice na žrtve. Iako ne nanosi fizičku bol, emocionalna bol koju djeca doživljavaju često je teža od one fizičke. Prema istraživanju Patchina i Hinduje (2012 prema Robić, 2015: 89) „45% žrtava elektroničkog nasilja osjećalo je ljutnju, 28% frustraciju, a 27% tugu, dok nešto više od 30% ispitanika nije imalo negativnu emocionalnu reakciju“. Nadalje, istraživanja su pokazala vezu između elektroničkog nasilja i niskog samopouzdanja učenika, ali nije utvrđeno je li niže samopouzdanje posljedica elektroničkog nasilja ili su osobe s nižim samopouzdanjem češće žrtve nasilja. Utvrdili su i vezu između elektroničkog nasilja i suicidalnih misli i namjera. Žrtve elektroničkog nasilja imaju dva puta veću vjerojatnost da će pokušati samoubojstvo za razliku od onih koji nisu doživjeli elektroničko nasilje (Robić, 2015: 89).

Kako bi se djecu zaštitilo od opasnosti na internetu potrebna je suradnja roditelja, škole i djece. Roditelji trebaju nadzirati djetetovo korištenje interneta te razgovarati s njim o tome što je dobro, a što loše i posebno ga upozoriti na opasnosti s kojima se dijete može susresti. Međutim, tu često dolazi do problema jer djeca znaju više o tehnologiji od njihovih roditelja. Škole su jednako važne u prevenciji elektroničkog nasilja kao i roditelji. One mogu organizirati razne edukacije i radionice o sigurnosti na internetu. Također, trebali bi poticati djecu da kažu kada ih netko zlostavlja elektroničkim putem te ih upozoriti na to da je elektroničko zlostavljanje jednako opasno kao i klasično. Jedan od dobrih projekata za zaštitu sigurnosti djece na internetu u Hrvatskoj je projekt „*Sigurnost djece na internetu*“ koji je financirala Europska unija, a nositelji su projekta pet osnovnih škola u Hrvatskoj. Ciljevi projekta su razvijanje školskog kurikula o sigurnosti djece na internetu, poboljšanje stručnosti učitelja te razvijanje kritičkog stava učenika prema sadržajima na internetu.

Hrvatska regulatorna agencija za mrežne djelatnosti (HAKOM) izdala je brošuru „*Kako zaštititi dijete u svijetu interneta, mrežnih tehnologija i mobilnih telefona*“ u kojem daje niz savjeta djeci i roditeljima kako bi se trebali ponašati u virtualnom svijetu te kako prepoznati opasnosti. Daju savjete o tome kako prepoznati lažnu poruku, kako zaštititi e-mail

adresu, *Facebook* lozinku i slično. Također daju savjete o tome kako se zaštititi od prijevara na internetu, a savjeti su sljedeći:

„Držati se internetskih stranica koje i inače redovito posjećujemo. Vijesti na njima bit će najvjerojatnije provjerene i sigurnije nego drugdje. Ne nasjedajmo na podvale! Dodatan oprez potreban je i kod instaliranja raznih aplikacija, bilo na pametnom telefonu ili *Facebooku*. Provjerimo kojim sve osobnim podacima aplikacija traži pristup na našem uređaju. Ako su zahtjevi nerazumni, pa tako npr. aplikacija naziva „Kalkulator“ zatraži pristup našim fotografijama i kontaktima, ne bismo je trebali preuzeti!“.

Kako bi se djeca zaštitila od seksualnog uznemiravanja potrebno je pripaziti što dijele, provjeriti svakoga s kime komuniciraju, vjerovati osjećaju da nešto nije u redu, ne primati poklone, ne nasjedati na laskanja, nepoznatima ne pričati o privatnom životu, ne slati intimne fotografije, ne objavljivati intimne fotografije, ne pristajati na sastanke s nepoznatim osobama.

Što se tiče društvenih mreža važno je za prijatelje prihvatiti samo one osobe koje uistinu poznajemo u stvarnom životu, ne dijeliti lokaciju, ne dijeliti nasilne ili neprirodne fotografije, ne sudjelovati u nasilju putem interneta, ako koristimo javni ili tuđi uređaj za pristup internetu obavezno se odjaviti, proučiti postavke za sigurnost i privatnost. Roditeljima se ne preporučuje dijeliti fotografije svoje djece. *Instagram* je trenutno jedna od najpopularniji društvenih mreža, posebice među mladima. Namijenjena je za dijeljenje fotografije. Ukoliko je profil na *Instagramu* otvoren, utoliko svatko može vidjeti objave. Ako je profil zaključan, mora se poslati zahtjev koji vlasnik profila treba prihvatiti kako bi omogućio drugome da vidi njegov profil. Nije rijedak slučaj da su korisnički profili na *Instagramu* zatvoreni jer se tako prikuplja veći broj sljedbenika. Kako bi se zaštitio profil na *Instagramu* važno je blokirati sljedbenike koje osoba ne poznaje, imati zatvoren profil (privatan račun), ne otkrivati previše privatnih informacija kao što su lokacija, broj telefona, adresa, datum rođenja; uključiti odobravanje označavanja na tuđim fotografijama te je dobro imati dvofaktornu autentifikaciju

Djeca koja su žrtve elektroničkoga nasilja trebaju razgovarati s roditeljima, prijateljima ili s nekim u školi. Također, mogu nazvati Hrabri telefon. U Hrvatskoj postoji aplikacija *Red Button* koja svima omogućuje prijavljivanje sadržaja na internetu koji nije primjeren. Aplikacija je posebno prilagođena za djecu.

7. Zaključak

Na prethodnim stranicama pokazalo se kako je elektroničko nasilje ozbiljan problem koji se treba rješavati s posebnim oprezom. Noviji oblici nasilja, kao što je prenošenje stvarnog fizičkog nasilja u virtualni svijet putem mobitela, koji je nastao iz razonode, postao je veliki problem. Snimke koje završavaju na internetu žrtvu stavljaju u težak položaj te ona tako iznova proživljava nasilje. Bitno je podizanje svijesti kod javnosti o ovom obliku nasilja jer mnogi ne uviđaju njegovu opasnost. U virtualnom nasilju mladi ne vide posljedice svojega ponašanja. Zaključujemo kako anonimnost interneta doprinosi učestalijem virtualnom nasilju. Osim toga, jednom kad je sadržaj objavljen na internetu teško ga je u potpunosti izbrisati i teško je ući u trag onome tko je prvi objavio sadržaj. Važno je raditi na prevenciji elektroničkog nasilja, edukacijom djece, roditelja i učitelja. U školama bi se trebale organizirati radionice o zaštiti i sigurnosti djece na internetu i edukacije za učitelje i djecu. Mediji trebaju s posebnim oprezom izvještavati o nasilju među maloljetnicima, izbjegavati senzacionalizam i zaštititi identitet maloljetnika.

Tehnologija je definitivno unaprijedila naše živote, ali ne smijemo ju zloupotrebljavati. Moramo iskoristiti samo ono dobro što ona nosi sa sobom. U posljednje vrijeme sve se češće govori o zabrani mobitela u školama. Zabranom mobitela bila bi uskraćena ona edukativna strana koju nam donose mobiteli i internet. Međutim, mobiteli često ometaju nastavu i odvrćaju pažnju učenika. Također, otuđuju učenike jedne od drugih te povećavaju mogućnost virtualnog nasilja jer ga učenici koriste bez nadzora u školama. U Francuskoj će od ove jeseni mobiteli biti zakonom zabranjeni u školama, školskom dvorištu, menzama i izvanškolskim aktivnostima. Bilo bi zanimljivo vidjeti kako bi taj zakon prošao u Hrvatskoj. Ono što možemo zaključiti je da bi se prenošenje stvarnog fizičkog nasilja u virtualni svijet putem mobitela smanjilo.

Popis literature

- Bilić, V., Gjukić, D., Kirinić, G. (2010.) Mogući učinci igranja računalnih igrica i videoigara na djecu i adolescente, *Napredak*, 151 (2): 195–213.
- Livingstone, S., Haddon, L. (2009.) *Kids online: opportunities and risks for children*, Bristol: The Policy Press.
- Mandarić, V. (2012.) „Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih“, *Bogoslovska smotra*, 92: 131-149.
- Robić, P. (2015.) „Zamke virtualnog svijeta: zaštita djece i mladih na internetu i prevencija ovisnosti“, *Journal of Applied Health Sciences*, 1 (2): 81-96.
- Strabić, N., Tokić Milaković, A. (2016.) „Elektroničko nasilje među djecom i njegova usporedba s klasičnim oblicima vršnjačkog nasilja“, *Kriminologija i socijalna integracija*, 24: 166-183.
- Vargović, A. (2014.) „Efekt promatrača“ (završni rad). Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek.
- Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira, NN 5/90, 30/90, 47/90, 29/94
- Živković, Ž. (2006.) *Dijete, računalo i internet*, Đakovo: Tempo.

Internetski izvori

- Hrvatska regulatorna agencija za mrežne djelatnosti (2017.) *Kako zaštititi dijete u svijetu interneta, mrežnih tehnologija i mobilnih telefona*, brošura. Dostupno na: https://www.hakom.hr/UserDocsImages/2018/dokumenti/HAKOM_BROSURAmala.pdf. Pristupljeno 8. rujna 2018.
- Hrvatsko novinarsko društvo (2009.) Kodeks časti hrvatskih novinara. Dostupno na: <http://www.dijete.hr/Dokumenti/Za%20novinare/Kodeks%20casti%20hrvatskih%20novinara.pdf>. Pristupljeno 4. rujna 2018.
- Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba (2010.) *Istraživanje o korištenju Interneta, mobitela i drugih tehnologija*. Dostupno na: <https://www.poliklinika-djeca.hr/istrazivanja/istrazivanje-o-koristenju-interneta-mobitela-i-drugih-tehnologija/>. Pristupljeno 8. rujna 2018.

- Sigurnih pet za sigurniji net (2013.), projekt. Dostupno na: <http://www.petzanet.hr/>.
Pristupljeno 8. rujna 2018.

Novinarski članci

- Dalmacija plus (2018). *IZBAČENI IZ ŠKOLE // Učenicima iz zadarske srednje škole najstroža kazna zbog organiziranja i sudjelovanja u tučnjavi!* Dostupno na: <https://dalmacijaplus.hr/izbaceni-iz-skole-ucenicima-iz-zadarske-srednje-skole-najstroza-kazna-zbog-organiziranja-i-sudjelovanja-u-tucnjavi>. Stranica posjećena 16. kolovoza 2018.
- Direktno.hr (2018). *EPILOG TUČNJAVE U SPLITU Jedna ostala bez zubiju, druga u modricama.* Dostupno na: <https://direktno.hr/direkt/epilog-tucnjave-splitu-jedna-ostala-bez-zubiju-druga-modricama-111828/>. Stranica posjećena: 16. kolovoza 2018.
- Filipović, J. (30.1.2018.) VIDEO: ZASTRAŠUJUĆI I SRAMOTNI PRIZORI Maloljetnički obračun u centru Splita: Djevojke se do krvi tukle, masa snimala, a policija nije ništa čula!, *100posto.hr*. Dostupno na: <https://100posto.hr/news/maloljetnicki-obracun-u-centru-splita-djevojke-se-do-krvi-tukle-masa-snimala-a-policija-nije-nista-cula>. Stranica posjećena: 16. kolovoza 2018.
- Harrison, A. (26.2.2018.) *A Complete History of Happy-Slapping*, Vice. Dostupno na: https://www.vice.com/en_uk/article/437b9d/a-complete-history-of-happy-slapping.
Pristupljeno 4. rujna 2018.
- Ivanac, I. (13.4.2018.) VIDEO: POGLEDAJTE SNIMKU KOJA JE ZGROZILA ZADAR Brutalna tučnjava srednjoškolaca - dvojica se mlate, ostali navijaju, a onda je nastao opći kaos, *Jutarnji list*. Dostupno na: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/video-pogledajte-snimku-koja-je-zgrozila-zadar-brutalna-tucnjava-srednjoskolaca-dvojica-se-mlate-ostali-navijaju-a-onda-je-nastao-opci-kaos/7241193/>. Stranica posjećena 16. kolovoza 2018.
- Jutarnji list (2018.) POSLJEDICE BRUTALNE TUČNJAVE UČENICA U SPLITU Policija ispitala obje djevojke, i jedna i druga zaradila je prijavu, evo kakve im kazne prijete. Dostupno na: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/crna-kronika/posljedice-brutalne-tucnjave-ucenica-u-splitu-policija-ispitala-obje-djevojke-i-jedna-i-druga-zaradila-je-prijavu-evo-kakve-im-kazne-prijete/6985707/>. Stranica posjećena: 16. kolovoza 2018.

- Jutarnji list (2016.) *KRVAVI OKRŠAJ NA ŠKOLSKOM HODNIKU Učenici se potukli, pa na dvorištu jedan drugog ubo nožem - zbog djevojke*. Dostupno na: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/krvavi-okrsaj-na-skolskom-hodniku-ucenici-se-potukli-pa-na-dvoristu-jedan-drugog-ubo-nozem-zbog-djevojke/5114417/>. Stranica posjećena: 16. kolovoza 2018.
- Kannampilly, A. (2007.) French slap back at 'Happy Slappers', *abc NEWS*. Dostupno na: <https://abcnews.go.com/International/story?id=2936331&page=1>. Datum objave: 8. ožujka 2007.
- Maxportal.hr (2018.) *VIDEO: POTUKLE SE ZBOG DEČKA! Počela privođenja zbog tučnjave učenica u Splitu*. Dostupno na: <https://www.maxportal.hr/vijesti/video-potukle-se-zbog-decka-pocela-privodenja-zbog-tucnjave-ucenica-u-splitu/>. Stranica posjećena: 16. kolovoza 2018.
- Nick, W. (2006.) 'Happy Slapping' Spreads in London, *abc NEWS*. Dostupno na: <https://abcnews.go.com/Nightline/story?id=1972548&page=1>. Datum objave: 17. svibnja, 2006.
- T. M. (2018.) Društvenim mrežama kruže šokantne snimke tučnjava učenika na splitskim ulicama: srednjoškolke se brutalno udaraju na cesti, a rulja navija. *Slobodna Dalmacija*. Dostupno na: <https://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/split/clanak/id/528794/drustvenim-mrezama-kruze-sokantne-snimke-tucnjava-ucenika-na-splitskim-ulicama-srednjoskolke-se-brutalno-udaraju-na-cesti-a-rulja-navija>. Datum objave: 30. siječnja 2018. Stranica posjećena: 16. kolovoza 2018.
- Tomašković, I. (2016.) *VIDEO: Djevojke se organizirano potukle na Starom gradu, skupina od najmanje 50-ak djece navijala !*, *evarazdin.hr*. Dostupno na: <https://evarazdin.hr/crna-kronika/djevojke-se-organizirano-potukle-na-starcu-vise-od-stotinu-djece-navijalo-355206/>. Datum objave: 7. travnja 2016. Stranica posjećena: 16. kolovoza 2018.
- 24 sata (2018.) *Video koji je šokirao Hrvatsku: Učenice su se mlatile do krvi...* Dostupno na: <https://www.24sata.hr/news/video-koji-je-sokirao-hrvatsku-ucenice-su-se-mlatile-do-krvi-558509>. Datum objave: 30. siječnja 2018. Stranica posjećena: 16. kolovoza 2018.